

YESEVİLİK ŞEYHLERİNDEN SULTAN HUBBİ KISSASININ KAZAKİSTAN NÜSHASI*

KAZAKHSTAN COPY OF THE QISSA OF SULTAN HUBBİ, ONE OF THE YESEVİ
SHEIKHS

ZUBAİDA SHADKAM**
KUTLUGJON SULTANBEK***

Öz

İslami Türk Edebiyatı sahasında Orta Asya'da Doğu Türkçesiyle yazılan eserlerin önemi büyüktür. Bu eserlerin bir kısmı doktrin bir kısmı da menkıbe türünde yazılmıştır. Menâkıbnâmeler gerek dil gerek muhtevaları açısından dilci, edebiyatçı, ilahiyatçı ve tarihçiler gibi birçok bilim insanının inceleme konusu olmaktadır. Orta Asya Türkleri arasında İslam'ın yayılmasında ve toplumun dini-tasavvufî hayatını derinden etkileyen mutasavvıf-şair, Yesevilik tarikatının kurucusu olan Hoca Ahmet Yesevi'nin (ö. 562/1166) önemli bir yeri vardır. O, İslam'ı Türkistan bölgesinde halkın anlayabileceği şekilde söylediği öğretici ve eğitici hikmet tarzındaki şiirleri ve yetiştirdiği müritleri ile yaymıştır. Müritleri tarafından Yesevilik tarikatı ilk Mâverâünnehir sahasına yayıldı. Bir yandan da Kıpçak dervişleriyle Türkistan'ın güneybatısından Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmaya başladı. Orta Asya'da Hoca Ahmet Yesevi'nin menkıbeleri ve kerametleri hakkındaki rivayetler ile beraber onun müritleri ve dervişlerinin de keramete sahip olduğunu anlatan birçok menâkıbname bulunmaktadır. Aralarında bazı farklılıklar görülse de dinî, tasavvufî ve mistik karakterli bu menâkıbnâmeler, bölge halkının yaşamında ve inancında hâlâ kendini korumaktadır. Onlardan biri de Hoca Ahmet Yesevi'nin ilk haleflerinden olan Hâkim Ata mahlasıyla bilinen Süleyman Bakırgani'nin oğlu Sultan Hubbi menkıbesidir. Sultan Hubbi hakkında N. Tosun, Ö. Kaya ve Kazakistan'da S. Kondıbay, F. Kamalova gibi araştırmacıların çalışmalarında bahsedilmiştir. Araştırmamız Sultan Hubbi menkıbesinin Kazakistan'da bulunan Çağatayca el yazması temelinde yapılmıştır. Aynı zamanda, Yesevilik tarikatının Mangıstav'da ve bazı araştırmacılara göre Türkmen sahra'da da yayılmasında önemli olan Hâkim Ata Süleyman Bakırgani'nin 3. oğlu Sultan Hubbi'nin hayatı ve kerametlerini, Mangıstav'da Sultan Hubbi'nin yeraltı camii, vadişi ve kuyusu ile ilgili yaygın rivayetler hakkında detaylı bilgi vermek de istenmektedir. Bu doğrultuda konuyla ilgili yayınlanmış ilmi çalışmalar ve makaleleri derleme, inceleme, çeviri ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır. Amacımız Türk dünyası araştırmalarına katkı sağlayabileceği düşüncesinden yola çıkarak Sovyetler Birliği döneminde uzun zaman ulaşılmayan ve bilinmeyen Doğu Türkçesi (Çağatayca) ile yazılmış tarihi metinlerden Kısasa-i Sultan Hubbi el yazmasını (Almatı/Kazakistan nüshasını) tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Menâkıbnâmeler, Yesevilik, Hâkim Ata, Sultan Hubbi, Kazakistan.

Abstract

Works written in Eastern Turkic in Central Asia are of great importance in the field of Islamic Turkic Literature. Some of these works were written in the type of doctrine and some of them were written in the type of legend. Hagiographies have been the subject of many researchers, especially in the fields of language, literature, theology and history, both in terms of language and content. The *şüft*-poet Hodja Ahmad al-Yasawi (d. 562/1166), who was the founder of the Yasawi *tarıqa* (order), had an important place in the spread of Islam among the Central Asian Turks, who deeply affected the religious-mystical life of the society. He spread Islam in the Turkestan region with his educative and instructive poems in the style of wisdom, which he said in a way that the people and his followers could understand. By followers, the Yasawi order spread to Khorasan, Azerbaijan and Anatolia from the southwest of Turkestan through the Kipchak dervishes, first starting from the Transoxiana area. In Central Asia, there are many legends about Hodja Ahmad al-Yasawi's legends and miracles, and his followers and dervishes also have miracles. Although there are some differences between them, these religious, mystical characters still preserve themselves in the life and belief of the people of the region. One of them is the legend of Sultan Hubbi (Hubbî), the son of Süleyman Bakırgani, known as Hâkim Atâ, one of the first successors of Hodja Ahmad al-Yasawi. The legends of Sultan Hubbi is mentioned in the studies of researchers such as N. Tosun, Ö. Kaya and Kazakhstani researchers S. Kondıbai, F. Kamalova. Our research is based on the Chagatai manuscript of the Sultan Hubbi legend found in Kazakhstan. The life, miracles of Sultan Hubbi, the 3rd son of Hâkim Atâ Süleyman Bakırgani, who played an important role in the spread of the Yasawi order in Mangıstau and according to some researchers, in Turkmen sahra, with the underground mosque, valley and well of Sultan Hubbi in Mangıstau. It is aimed to give information about the common rumours. In this direction, the methods of compiling, examining, translation and evaluation of scientific studies and articles published on the subject will be used. Our aim is to introduce the Almaty/Kazakhstan with the copy of the *Kısasa-i Sultan Hubbi* manuscript, which is one of the historical texts written in Eastern Turkic (Chagatai), which was not reached and unknown for a long time during the Soviet Union period, with the thought that it could contribute to the research of the Turkic world.

Keywords: Hagiographies, Yasawism, Hâkim Atâ, Sultan Hubbi, Kazakhstan.

* Geliş Tarihi/Received: 26.03.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 14.04.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.001>.
** Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies, Turksöy Department. E-mail: zubaida.68@gmail.com, zubaida.shadkam@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2080-3671>.
*** PhD Doctor, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Philology, Department of Turkology and Language Theory. E-mail: sultanbekovkutlug@gmail.com, kutlugzhon.sultanbekov@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7360-7140>.

Giriş

Her toplum varlığının tarihî sürecinde hayatına yön veren ister siyasi ister manevi olsun bazı büyük ve güçlü liderlere sahiptir. Bu liderler hem toplumun hem de bireylerin ve hatta gelecek nesillerin hayat akışını ve düşüncesini etkilemişlerdir. Onların düşünceleri, ilkeleri, amaçları ve hedefleri uğruna verdikleri fedakârlıkları, çektikleri zorluk ve çileleri toplum arasında kulaktan kulağa aktarılarak efsaneleşip ölümsüzleşirler. Dolayısıyla halk arasında çeşitli masallar, efsaneler, hikâyeler ve menkıbelerin ortaya çıkmasına sebep olurlar.

Menkıbe kelimesi III. (IX.) yüzyıldan sonra tasavvufun İslam dünyasında yayılmasıyla beraber sufilerin hikmetli sözlerini ve faziletli davranışlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra tarikatların kalıplaşmasıyla menkıbenin muhtevasına *keramet* kavramı da eklenmiştir. Abdulkadir-i Geylani gibi tarikat pîrlerinin gösterdikleri kerametlerin vefatlarından sonra yazılan eserlerde anlatılmaya başlanmasıyla menkıbe kelimesi keramet ile aynı anlamda kullanılmaya başladı, böylece menâkıb metinleri (menâkıbnâme) ve menâkıb yazma geleneği bir tasavvufî tür olarak ortaya çıkmıştır (Şahin, 2004).

“Menkabe efsaneye yakın bir tür olarak bilinmektedir. Fransızcada menkabe ve efsane tek bir kelime ile yani “legend” kelimesi ile karşılanmaktadır. Bilim adamları bu anlatımı “popüler menkabe” ve “dinî menkabe” olarak ayırmaktalar. Legend de efsane gibi olmuş olayları anlatır, ancak menkabe sıkı bir dinî sisteme bağlıdır. Modern menkabe araştırmaları; bir kahramanın fani ömrünü anlatan “asıl menkabe” ile mucizevi ve ilahi, ya da Tanrılarla ilgili olayları anlatan “keramet menkabe”sini birbirinden ayırmıştır. Ancak Helmut Rosenfeld, menkabenin içinde yer alması gereken “dinî kahramanlık motiflerinin” menkabeden ayrılması halinde menkabenin içinde hiçbir olağanüstülük motifinin kalmayacağını savunur. Olağanüstülük ve mucize kahramanlığın göstergesidir ve içeriğine uygun olarak bir menkabede mutlaka yer almalıdır. Menkabelerde kimi zaman bölgesel milliyetçilik ve din propagandasına da rastlamaktayız” (Lüthi, 1995, 25).

Böylece dinî ve evliya menkabelerinin olağanüstülük ve mucizevi yönleri, legend ve efsaneden farklı olduğu söylenebilir.

“Evliya menkabeleri, edebî tür itibarıyla, konusu hârikulâde olaylara dayanan masal (conte), efsâne (mythe, üstüre), destan (épopée) ve menkabe (légende) gibi nevilere sonuncusuna girerler. Böyle olunca, evliya menkabeleri (légendes hagiographiques) arasında bazı bakımdan benzer ve ayrı yönler vardır. Öteki türlerle olan bu benzerlik ve ayrılıkların belirlenmesi, evliya menkabelerinin bütün özellikleriyle anlaşılmasına yardım edecektir” (Ocak, 1992, 32-33).

Toplumun düşüncesi ve yaşamı üzerinde derin ve güçlü izler bırakan her şahsiyet, daha hayattayken halk tarafından menkıbeleri oluşturulur. Bu menkıbelere zamanla bazı unsurlar eklenerek veya kısaltmalar yapılarak değişime uğrarlar. Bu durum, araştırmacıların o şahsiyetin gerçek kişiliğini anlatırken bazı güçlüklerin meydana gelmesine sebep yaratmaktadır. Özellikle, mutasavvıfların halk inancı ve dinî düşünceleri üzerinde sahip oldukları güçlü etkilerinden dolayı her geçen asır onlara yeni menkabeler eklenmiş ve bu şahsiyetlerin tarihî yönlerini her geçen gün daha da unutturmuştur. Bu durum uzmanları tarihî araştırmalarda zora sokmakta ve çoğu zaman da yanılgıya düşürmektedir. Dolayısıyla çoğu zaman evliyalar ve dinî şahsiyetlerin tarihî simalarını tespit ederken onların menkabevi yönü anlatılmaktadır.

Ancak menkıbeler her ne kadar halk muhayyilesinden yaratılmış olsalar da gerçeğin bir parçasını kendilerinde barındırmaktadırlar (Köprülü, 1976).

“Temel unsuru keramet ve onu gösteren velilerin yüceltilmesi olan menâkıb kitapları başlangıçta sadece tarikat pirleri için yazılmış, zamanla muhtevası tarikat içinde önemli yere sahip şeyhleri, tarikatın silsilesinde yer alan diğer sufileri ve şeyhin halifeleriyle şeyh ailelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir” (Şahin, 2004, 112).

Yesevilik tarikatının kurucusu olan Hoca Ahmet Yesevi'nin kendisiyle beraber müridleri, dervişleri ve haleflerinin de birçok menkıbeler ve kerametleri halk arasında bilinmektedir.

“Rivayete göre, Ahmed Yesevî hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktaydı. Kendi yaşadığı muhitte on iki bin, uzak ülkelerde doksan dokuz bin müridi geleneğe uygun olarak yaşıyorlardı. Üçüncü halifesi, Yesevî tarzındaki hikmetleri ve menkıbeleri ile Türkler arasında büyük bir şöret ve nüfuz kazanan Süleyman Hakîm Ata idi. Hakîm Ata Hârizm'de (Hiva'da) irşada başladı, 1186 yılında vefat edince Akkurgan'a defnedildi” (Eraslan, 1989, 161).

Sultan Hubbi¹, günümüz İran Türkmensahra'sı ve Kazakistan Mangıstav halkı arasında birçok menâkıbları ve kerametleri ile bilinmektedir. Bu menkıbelerin el yazma nüshaları; “Kıssa-i Sultan Hubbi”, “Kıssa-i İr Hubbi”, “Hace Sultan Hubbi” adlarıyla Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan kütüphanelerinde ve Dmitriyeva'nın kataloğunda bulunmaktadır (Tosun, 2012).

İslam dinî geleneklerini halka öğretmek amacıyla Yeseviye dervişleri ve müritleri Türkistan'dan yola çıkarak Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya kadar yayarlar.

Kazakistan'ın güneybatısında Mangıstav toprakları birçok evliya, pir, ahund, işan ve atanın türbeleri, yeraltı camileri ve medreselerini kendinde barındırmaktadır. Halk arasında geçmiş zamanlarda Mangıstav'da 362 evliyanın yaşadığına inanılmaktadır (Kamalova, 2020). Bazı kaynaklarda 360 veya 363 (Kondıbay, 2008) olarak da verilmiştir. Mangıstav halkı, sayıları kesin olarak bilinmese de zamanında bu bölgede binlerce evliyanın yaşadığına ve bu toprakların kutsal olduğuna inanmaktadırlar. Hazar denizi kıyılarıyla bitişen ve Rusların (çöl olduğu için kimsenin yaşamadığını düşünerek) ayak basmadığı Mangıstav'ın geniş çöl ve kurak toprakları ile ıssız kanyonlarının derinliklerinde bölge halkı dışında az kitle tarafından bilinen birçok yerleşke, yeraltı camilerin ve türbelerin kalıntıları bulunmaktadır. Dinî anlam ve değer taşıyan bu mekânlar, halk tarafından sık sık ziyaret edilen dinî merkezlerden sayılır. Son yıllarda bu merkezlerden bazısı bölge yönetimi bazıları da Kazakistan Devleti tarafından onarılıp koruma altına alınmıştır.

Bu mekânların en önemlisi ve meşhuru Mangıstav kanyonlarında kazılmış mağaralar şeklinde yapılmış olan Beket Ata Camii ve medresesidir. Bunun dışında bölgede Şopan Ata, Koşgar Ata, Otman Ata, Karaman Ata türbeleri ile Korkembay Ahund, Hatam İşan ve Sultan Hubbi yeraltı camileri bölge halkının sık sık ziyaret ettikleri dinî mekânlardandır². Bu gelenek Sovyetler Birliği döneminde bile yok olmamış günümüze kadar devamlılığını sürdürmüştür.

¹ Kazakistan'da *Sultan Upi*, *Gobbi*, *Sultan Qubbi* gibi adlarla bilinen Yesevilik tarikatının şeyhi makalede *Sultan Hubbi* şeklinde verilecektir.

² Koyun Baba, Ali Koç ve Otman Baba adıyla Anadolu'da da veliler bulunmakta ve günümüze kadar da bu velilerin hem soyu, hem müritleri-talip toplulukları bulunmakta hem de türbeleri ziyaret edilmektedir. Hatta Koyun Baba, Ali Koç ve Otman Baba, Anadolu'ya Horasan'dan gelmişlerdir (Taşgın, 2017, 64-66).

1. Sultan Hubbi

Hoca Ahmet Yesevi'nin ilk haleflerinden olan Hâkim Süleyman Ata Bakırgani, kendi eserlerinde şeyhinin edebî üslubunu devam ettiren ve hikmetler söyleyen ilk ve en meşhur müridlerinden biridir. Bazı kaynaklarda 3 oğlu (Askar Hacı, Mahmud Hacı, Hubbi Hacı) bazı kaynaklarda ise 4 oğlu (Askar Hacı, Mahmud Hacı, Hubbi Hacı ve Koşğar Hacı) olduğu bilinmektedir. Menkıbelerin Kazan, Türkmenistan, İstanbul nüshalarında Hubbi Hacı, Sultan Hubbi, Sultan Hubbi Hacı, İr Hubbi adları dışında, Kazakistan'da (Mangıstav'da) *Sultan Epe*, *Sultan Upi*, *Er Qubbi*, *Gobbi* olarak bilinen Hâkim Ata'nın 3. oğlu, halk arasında onun yağmurun, suyun ve denizin piri olduğuna inanılmaktadır.

Yaşadığı tarih hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak araştırmacılar O. Köşbayulı, A. Divayev, Ş. Valihanov'un çalışmalarına ve Hâkim Ata'nın vefat (1186) tarihine dayanarak Sultan Hubbi'nin XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başında yaşamış olduğunu söylemektedirler (Köşbayulı, 2005).

Tiflis'te 1873 yılında yayımlanan "Predaniya Adayevtsev o Svyatı, Sekty Hanafiye, Jivşih i Umerşih na Mangıslak" (Mangıstav'da Yaşayıp Vefat Eden Hanefi Mezhebi Evliyaları) adlı derleme çalışmasında Magıstav yaşlıları ve aksakallarının anlattıkları hikâyelerinin ve rivayetlerinin yazıya aktarıldığı bu eserde Sultan Hubbi hakkındaki rivayetlerin hepsinin kaynağının aynı olduğu söylenmiştir (Gadji-Ali, 1873).

Menkıbelerde Sultan Hubbi babası Hâkim Ata Süleyman Bakırgani'nin "Bir postta iki şeyh oturmaz", bu çalışmada incelenen metinde ise "İki koçun kafası bir kazana sığmaz" sözünden sonra gayba gider (görünmez olur), bir rivayete göre de yaşadığı yeri terk edip zamanında Harezm ile Maverâünnehir'in devamı ve bir parçası olan ve günümüzde güneyden Türkmenistan toprakları ile komşu olan Mangıstav bölgesine yerleşir.

Atagözlü, Sultan Hubbi'nin 1000 yıl önce Türkmensahra'da, Türkmenler arasında Yesevi tarikatının yayılmasında büyük katkısı olduğunu, hayatının sonuna kadar o bölgede yaşadığını ve mezarının da günümüz İran sınırları içerisinde Mazenderan bölgesinde bulunduğunu ancak onun İran Türkmenleri arasında sahip olduğu manevi değeri ve orada bulunan mezarı hakkında yeterince araştırma yapılmadığına dikkat çekmektedir (17 Kasım 2021).

Türkiye'de Sultan Hubbi ile ilgili Ö. Kaya (2000), N. Tosun (2012, 2017), Kazakistan'da ise Ş. Valihanov, A. Divayev, S. Kondıbay (2008), O. Köşbayulı (2005), F. Kamalova (2020) gibi araştırmacıların çalışma konuları olmuştur. Atagözlü, Sultan Hubbi'nin yaşadığı ve türbesi bulunduğu coğrafyayı günümüz İran Golestan bölgesi olduğunu söylese de Sultan Hubbi'nin yeraltı camii, kuyusu ve vadisiyle beraber Koşğar Ata (Hâkim Ata'nın 4. oğlu, Sultan Hubbi'nin kardeşi) türbesinin de Mangıstav'da bulunması O'nun bu bölgede yaşadığı görüşünü desteklemektedir. Bölge halkı, Sultan Hubbi'nin mezarı ve türbesinin olmamasının nedenini onun gayba gitmesiyle bağdaştırmaktadırlar.

1.1 Sultan Hubbi'nin Kerametleri

Halk arasında;

- Hâkim Ata'nın farz namazlarını Mekke'ye gidip kıldığını gören Sultan Hubbi, Kâbe'yi babasının önüne getirmesi;

- Ölü hayvanı derisinden ve kemiklerinden tekrar diriltmesi;
- Bir deniz perisiyle evlenmiş olması;
- Ölümünden uzun zaman sonra Hayrullah adlı birisinin rüyasına girip ona gösterdiği bir yerde bir cami yapmasını istemesi, gördüğü rüya üzere cami yapan Hayrullah sonradan sufi ve derviş olması;
- Denizde batmakta olan gemiyi ve yolcuları kurtarması gibi kerametleri anlatılmaktadır (Kamalova - Bermahanov, 2018; Kamalova, 2020).

Şehrî ve Güli isimli Türkçe eserinde Hoca Bahâeddin Nakşbend hakkında Mîrek Muhammed Nakşbendî Tâşkendî şu menkıbeyi nakleder: Hint Okyanusunda gemisi batmakta olan bir tüccar Hazret-i Hoca'dan (Bahâeddin Nakşbend) yardım isteyip 1000 filori (para) nezr ider. Selametle kıyıya vardığında Buhara'ya gelirken filoriyi eşarba bağlayıp nezri (adanan para) Hoca'ya götürürken Şeytanın 1000 filori fazladır, 500 filori kâfidir diyen vesvesesine uyup 500 filoriyi kenara ayırır ve 500 filoriyi getirir. Hazret-i Hoca, tüccarın yüzüne bakıp bu beyti okur: “Nezr-i mâ in nîst dû çendân buved / ân ki ez reh zed turâ Şeytân buved. Anlamı: “Bizim nezrimiz (adanan para) bu değildir, belki iki katıdır. Senin yolun kesen şeytan'dır” (Tosun, 2021, 580-581). Bu duruma şaşırıp kalan tüccara Hazret-i Hoca: sen bizim bu nezri bedava kazandığımızı sanıyorsun. Hayır, bedava değildir. Gemini çekerken ipin omuzuma bıraktığı izlere bak diyerek omuzunu gösterir. Tüccar mübarek omuzundaki ipin izleri görünce mal mülkünü Hazret-i Hoca yoluna bağışlayıp derviş olur. Ancak, en eski ve muteber kaynaklarda Hoca Bahâeddin Nakşbend hakkında böyle bir rivayete rastlanmamaktadır. Bu rivayetin benzeri Ahmet Yesevî'nin mürit ve halifesi olan Hakîm Ata'nın (ö. 582/1186) oğlu Hubbî Hoca hakkında da anlatılmaktadır. Hubbî Hoca menkıbesi yanlışlıkla Bahâeddin Nakşbend'e izafe edilmiş olabilir (Tosun, 2021).

Denizde boğulmakta olan gemiyi, insanları kurtarma kerameti, Hacı Bektaş Veli velâyetnamesinde Hoca Ahmet Yesevi'nin Hacı Bektaş Veli'ye emanetleri teslim etmek için ikisinin yedişer kişi olarak uçtukları ve Amuderya üzerinde buldukları o esnada Amuderya'da boğulmakta olan tüccarın yardımına Hoca Ahmet Yesevi'nin yetişmesi de aktarılmaktadır (Taşğın - Atay, 2019). “Ahmet Yesevi, Muhammed Hanefî soyundan gelir ve kendisinin emanetleri teslim edeceği Hacı Bektaş onun yeğenidir. Ona sadece kutsal emanetleri vermez, bu aynı zamanda irfan ve hikmet mektebinin sürdürücüsü olarak da teslim ettiği anlamına gelmektedir” (Taşğın, 2014, 268). Hoca Ahmet Yesevi aynı zamanda müritlerine tasavvuf geleneği ile beraber keramet gösterme özelliğini de aktarmış olabilir.

Sultan Hubbi yukarıda bahsettiğimiz kerametleri ile beraber Mangıstav'daki yeraltı camii yanında bulunan kuyu ve pınar suyunun her derde derman, duasının, nefesinin bütün dertlere ve sıkıntılara şifa olması, sel felaketine uğrayanların ve zor durumda kalan denizciler ile balıkçıların yardımına gelmesi gibi güçlü kerametleri sayesinde şeyhlerin, *Evlîyaların Sultanı* lakabıyla Sultan Hubbi olarak bilinmektedir.

2. Yeraltı Camii

“Müslüman Türk topluluklarında ve daha da genel olarak Türk dünyasında çeşitli unsurları ve yönleri ile türbe, adak ve ziyaret dindarlığı toplum kültürü ve “yaşanan din”in çok önemli bir veçhesini oluşturmakta; veli, eren, evliya, ermiş, abit, zahit, âlim, sofu, seyit, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal, şehit gibi adlarla anılan kimselerin

yattıkları yerler olarak bilinen yadır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi adlarla anılan kutsal mekânlar, sahip oldukları manevî güç ve meziyetler sayesinde çok önemli birer çekim merkezi olarak kalmaya ve türlü dilek ve amaçlar ve belli usullerle ziyaretlere konu olmaya devam etmektedirler. Böylece, Türk halk dindarlığının özel bir formu olarak türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü, Türk toplulukları içerisinde, tarih boyunca ve günümüzde, çok yönlü ve fonksiyonlu bir dini-mistik-sihri sosyo-kültürel olgu ve gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır” (Günay, 2003, 7).

Ak’a göre “ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç ve pratiklerin arka planında insan psikolojisinin, çevre faktörünün, ekonomik ve kültürel faktörlerin yanında İslam öncesi Türk inanç ve kültürünün izlerini de görmek mümkündür. Bununla beraber ziyaret fenomeni etrafında gösterilen bazı inanç ve uygulamalar tevhit inancıyla çelişiyor gibi görünse de toplumumuz tarafından bu inanışlar, İslam dini ve özellikle de tasavvufi unsurlarla birleştirilerek farklı bir boyut ve anlam kazanmıştır” (2018, 96-97).

Orta Asya’nın çeşitli bölgelerinde tasavvufi görüşler temelinde bu inanış ve uygulamalar, Sovyetler döneminde zayıflatılmaya çalışılsa da halk arasında devam etmiş ve korunmuştur. Mangıstav’da Yeseviye şeyhlerinin medreseleri ve camilerinin büyük bir kısmı yeraltında, kayalar arasında ve kanyonda kazılan oyuklar veya mağaralarda yer almaktadır. Müritlerin ve dervişlerin halvetgahları ve zikir yapma odalarından oluşan bu medrese ve camilerin yeraltında ve mağara gibi oyuklarda olmasının sebebini, Hoca Ahmet Yesevi’nin 63 yaşını (Peygamber efendimizin vefat ettiği yaş) geçtikten sonra yeraltına halvete inmesi, Yesevilik tarikatının dervişleri tarafından Hoca Ahmet Yesevi’nin ölümünden sonra da gelenek olarak devam edilmiş olabilir diye düşünülmektedir. Buna Sultan Hubbi yeraltı camii örnek olabilir. 11 odadan oluşan bu caminin 3 odası zamanla aşınıp yıkılmış olsa da 8 odası hâlâ ziyaretçilere açıktır.

1982 yılında Mangıstav bölge yönetimi tarafından koruma altına alınan ve 2003 yılında bölge uzmanları tarafından incelenmeye başlanan Sultan Hubbi’nin yeraltı camii Mangıstav’ın Tüpkaragan ilçesi Tavşık kasabasının 30 kilometre kuzeybatısında yer almaktadır. Mangıstav’da Tüpkaragan yarımadasının kuzey kıyısında Sarıtas Boğazı’na yakın (5 kilometre) denize kadar uzanan Sultan Hubbi vadisi bulunmaktadır (Kalmenov - Köşbayulı, 2009). Vadiden 6 metre yükseklikte Sultan Hubbi kuyusu mevcuttur. Kuyunun derinliği 10-12 m’dir. 1870 yılında P. Lomakin’in yazılarında Sultan Hubbi’nin pınarından söz edilmiş ancak kuyu hakkında bilgi verilmemiştir (Lomakin, 1911).

Rivayete göre, Sultan Hubbi’nin ortadan kaybolmasından yüz yıl sonra Mangıstav’da günümüz Sultan Hubbi vadisi yakınlarında bir molla (hoca) çocuklara ders verirmiş. Çocuklar arasında topal ve hasta olan Hayrullah adlı bir çocuk okulda hem sınıf arkadaşları hem molla tarafından evde ise kardeşleri tarafından azarlanıp hor görülürmüş. Bütün bu zorluklara ve eziyete dayanamayıp bir gün hayattan bezip Mangıstav çölünde yollara düşüp “Böyle bir yaşam neme lazım” diye intihara kalkışır. Uzun bir yürüyüşten bitkin düşerek bir kayanın üzerine oturur ve uyuyakalır. Rüyasında bir yabancı ona; “ağlama oğlum, ağzını aç” der. Hayrullah onun dediğini yapar. Yabancı onun ağzına tükürür. O an kendinde akıllılık ve dinçlik hisseder. Yabancı ona: “uykudan uyan yavrum, çölde yoluna devam et! Yol üzeri bir taş üstünde oturan bir Kartal (*bürkit*) göreceksin. O yerde bir cami yap!” der. Ben hasta ve zayıf bir çocuğum. Yerimden bile kalkamam, bir taş bile kaldıramam - diye cevap

veren Hayrullah'a yabancı: "Ben Sultan Upı'yım. Taşı kaldırırcen: "Ya, Sultan Upı!" dersen onu istediğin yere koyabilirsin."- der ve gözden kaybolur. Uykudan uyanan Hayrullah yabancıncın dediği üzere yoluna devam etmiş ve çok uzağa varmadan taş üstünde oturan bir Kartal (*bürkit*) görmüş. Ona yaklaştığında Bürkit: "Ya Sultan Upı!" deyip uçup gitmiş. O yeri Hayrullah aklına saklamış ve hocasının yanına geri dönmüş. Uzun zamandan beri ortalıkta görünmeyen ve derslere katılmayan Hayrullah'a hoca kızar ve eline kitabı tutuşturur ve okumasını ister. Hayrullah hiç zorluk çekmeden okur. Hocasının şaşırarak sorduğu diğer sorulara da hiç zorlanmadan cevap verir. Çok zaman geçmeden Hayrullah kartalı gördüğü yere gidip cami yapar ve sufi/derviş lakabını alır (Kamalova, 2020).

3. Sultan Hubbi Kıssası'nın Nüshaları ve Özellikleri

Kul Şerif'in Türkçe manzum eserlerinden biri Kıssa-i İr Hubbî'dir. Özellikle yaşlı kadınlar tarafından ziyaret edilen Hubbi Hoca ile ilgili Hâkim Ata Kitabı'nda nakledilen bilgi ve menkıbeler "Hikâye-i Hubbi Hoca" adıyla ayrı bir risale olarak verilmiştir (Eraslan, 1989). Bu risalenin Türkiye'de Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler Bölümü'nde bir nüshasının, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib bölümünde bir nüshasının, Türkmenbaşı adındaki Türkmenistan Millî Kolyazmalar Enstitüsü, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanelerinde diğer nüshalarının olduğu bilinmektedir. Dmitrieva kataloğunda Kıssa-i İr Hubbî'nin bir nüshasının olduğu ancak yanlışlıkla Kıssa-i Emîrcî şeklinde kaydedilmiş nüshaları bulunmaktadır (Tosun, 2017). Bu nüshalara Kazakistan'da El-Farabi Üniversitesi Kütüphanesinin Nadir ve Değerli Eserler Bölümünde bulunan "Kıssa-i Sultan Hubbî" menkıbesinin bir diğer örneğini de ekleyebiliriz.

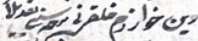

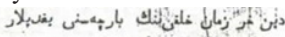
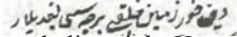
3.1. Kazakistan Nüshasının Özelliği

Dış ölçüsü 12,6×20,3 mm; iç ölçüsü ise 9×15 mm ebadında olan Kıssa-i Sultan Hubbî el yazması, iç ve dış kapağı olmayan 12 varaklık küçük bir kitapçığın ilk 8 varacağına yer almaktadır. Her sayfası 11 satırdan (toplam 73 beyt) oluşup nazım şeklinde ve ta'lik yazı türü ile yazılan metin Klasik Dönem Sonrası Çağatayca'nın dil özelliklerini taşımaktadır.

Menâkıbname yazarları sadece sözlü kültürde anlatılan menkıbeleri yazıya aktaran kişiler olmayıp menkıbeleri yazıya aktarırcen halk arasından derledikleri menkıbeleri ağır özelliklerinden uzaklaştırarak dönemin ortak yazı diliyle aktarma gibi katkılarda da bulunmaktalar (Gülerer, 2013). El yazması eserin Klasik dönem sonrası Çağatayca yazı dili özelliklerini taşıdığı ve halk diline yakın, sade, kolay anlaşılır dilde yazıldığı görülmektedir. Metin iyi korunamadığı için biraz tahrip olmuştur. Dolayısıyla çeviri yazılı metinde okuyamadığımız kelimeler soru (?) işareti ile gösterildi.

"Menkıbeler sözlü kültür içinde teşekkül ettikleri için sade bir dil ve üslup ile anlatıldığını, didaktik yönünü göz önüne aldığımızda üslup kaygısı güdülmeyişini ve halkın anlayabileceği şekilde sade yazılmakla beraber yazıldığı dönemin dil özelliklerini de yansıttığını söyleyebiliriz" (Yardım, 1999, 8). Orta Asya Türkleri arasında Kazan'dan Özbekistan'a, Kazakistan'dan Türkmenistan'a kadar bilinen Sultan Hubbî menkıbesinin çeşitli nüshalarının dili sade ve yazıldığı bölgenin ağız/dil özelliklerini taşımaktadır. Nüshaların içeriği aynı olmasına rağmen bölge ağız özelliklerini metinde görmek mümkündür. İçerik ve dil bakımından bütün nüshalar

hemen hemen aynı olsa da Kazakistan Almatı nüshasında 1b sayfasının 7. satırında ve 2b sayfasının 4. satırında *süydiler* (öpmek) fiilinin kullanılması, *aççılanıp 2a/6, yeşiben 4a/11, coyıp 4b/6* gibi gramatikal birimler ile kelime hazinesinin bu şekilde olması bölge ve dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu da dil ve dil tarihi (özellikle Kazakçanın) araştırmalarında menâkıbnâmelerin de önemli kaynak olduğunu göstermektedir.

Metnimizde 1b/5'te ve 2b/2'deki cümlesinde *din*/دين kelimesinin ayrı ve isimden önce yazılmış olması dikkat çekmektedir. Aynı durum 1899 Kazan baskısı Kıssa-i Hubbi Hoca yazmasının 2. sayfa 8. satırında da bu şekilde verilmiştir. Yalnız *Harezmi* kelimesi *Harzaman* olarak yazılmıştır. “Kul Şerifin İr Hubbi Destanı” el yazma nüshası AE II 4. satırda daki *-din*/دين Harezmi kelimesi önünde ve ayrı yazılmıştır. Harezmi kelimesi de *Horzemin* olarak yazılmaktadır.

Kul Şerifin İr Hubbi Destanı adlı çalışmasının tenkitli metin bölümünde “H̄v̄ārezm̄ini halkını barçasını yığdılar” olarak okunmuş, dipnotunda ise diğer nüshalardaki şekilleri verilmiştir (Kaya, 2000). *din*/دين kelimesini anlamlandıramamış olmalı ki orijinal şeklini yazarak bırakmış. Bu kelime tahminimizce günümüzde Kazak Türkçesinde kullanılan *din* kelimesidir. Sözlükte *tümü*, *hepsi* anlamlarına gelen bu kelimenin kökeni ile ilgili bir bilgi verilmemiştir (Abilkasimov vd., 2011, 115). Bu anlamını göz önünde bulundurursak metindeki *din h̄v̄ārezm̄ halkını barçasını yığdılar* (1b/5) ve *din h̄v̄ārezm̄ halkını barçasını yığdırdı* (2b/2) cümlelerinde geçen *din* kelimesi *tüm/bütün* olarak çevirebiliriz. Rabiğa Sızdıkova çalışmasında *din/din/dan* kelimesinin kökenini günümüz Moğolcasında “bütün/tüm” anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu kelime Kazak Türkçesinde “din aman”, “dên riza”, “dini qattı” kelime gruplarında korunmuştur (2014).

AE II de/سیدغير diğer nüshalarda صغير olarak geçmektedir. İSİ 746, 155b'de سير aynı nüshada (157a) Amuderya ع ile *uluğ* ‘Amüderiâsın kırk yılğaça aqızur (Kaya, 2000), Kazakistan Almatı nüshasında ise *uluğ ummân deryâsı qırq yılğaça aqğusı* olarak verilmiştir. Bölgenin dil özelliği ve yazarın kattığı değişiklikler (Amuderya yerine Umman denizi) nüshaları arasında bu gibi farklılıklara sebebiyet vermiştir.

Çeviri Yazılı Metin

qışsa-i sulṭān ḥubbī

- 1a (1) ḥaqdın ‘ināyet bolğan
içi nūr birle tolğan
(2) özleri ġāyib bolğan
sulṭān ḥubbī ḥv̄ācemān
(3) ‘anber ana anası ḥekīm ḥv̄āce atası
yoqtur sözde ḥaṭası sulṭān ḥubbī ḥv̄ācemān
(4) ir ḥubbīniñ dāstāni ‘āşıqlarını ġulistāni
seyr qılurda büstāni ḥudāyge arslanı
(5) ḥv̄āce aḥmedniñ nāibi ḥekīm ḥv̄āce süleymān
arvāhıdın alarını murādımını tiley-men
(6) qayın atasın bilseñiz men aytayın buğra ḥān
ledün ‘ilmin köñlige nihāyetsiz toldurğan

1b (1) işitiñiz yārānlar ‘anber ana küçleri
aydın kündin yaruğdur ikisini işleri
(2) ‘anber ana bilseñiz buğra hānını qızıdur
āyet hadis alarnı ağızdağı sözidür
(3) h’āce birle evliyā bir birige qoşuldı
aq ve qızıl yifekdek körüñ neçük işledi
(4) mehrbānlıq vaqıtıda cānı cānga qoşuldı
‘anber ana andın soñ üç ir oğul taptılar
(5) din h’ārezm hālqını barçasını yığdılar
ikisini atların aşğar maħmūd qoydılar
(6) kiçiginiñ atları sulṭān hubbī velīdür
şıfat qılsam alarnı çın behiştıni gülidür
(7) aşğar maħmūd ikisin hekim h’āce süydiler
ikisini hālını yaħşığana tuydılar
(8) sulṭān hubbī velīge ‘anber ana mehribān
her ne dise anası fermān tutup berür cān
(9) aşğar maħmūd ikisi dihqāncılıq qıldılar
otuz iki tohumını barçasını septiler
(10) sulṭān hubbī av salıp s(ş)unqar laçın uçlatur
qaz ve turna ördekni laçın birle üşletür
(11) sulṭān hubbī velīge ‘anber ana mehrbān
sulṭān hubbī ne dise ‘anber ana berür cān

2a (1) söz başladı qul hekim sulṭān hubbī velīdin
‘anber ana turdılar ta ‘zīm qılıp ornıdın
(2) kilinñ bibi didiler oğullarnı çarlalı
üç oğulnı hālını hāzır ma ‘lüm bileli
(3) ol fırsatda süleymān aşğar maħmūd didiler
itekleri bilinde anda hāzır boldılar
(4) üç ayçılıq yol irdi māş sefip yürerdi
fermān tutup cān baba aldıñızge kilip-miz
(5) bibi didi siz taqı oğluñıznı çarlañız
‘anber ana turdılar sulṭān hubbī didiler
(6) balasın kilme[ge]nige ğam ğuşşa yediler
aççılanıp anası hubbī balam didiler
(7) hāzır bolıp balası lebbeyk anam didiler
ğāfil midinñ cān balam bir çarladım kilmediñ
(8) men şikeste ğarībni hālın ne dip sormadıñ
tüşgen iken ‘azīm hālq ğarq boluptur kimesi
(9) yığlaşurlar hubbī dip uluğ kiçik barçasını
şul fırsatda kimeni tartıp aldım raħtını
(10) kenarege çıqardım hālqı birlen mālını
işanmadı süleymān ir hubbīni aytqanın
(11) iğinin açıp körsetti arğamçını batqanın
şabr qılıñ cān babam hāla kervān kilürler

2b (1) mālarnıñ onıdın birin sizge bertürler
şul fırsatda kārvin hālqı yığılıp kildiler
(2) nezr qılğan mālarnı süleymānga berdiler
din h’ārezm hālqını barçasını yığdurdı

- (3) hānqāhnıñ başlağın şaf şafge tüzedi
qabul qılmay atası oğlanların tuyladı
(4) sultān hubbī ir velī bir ma'nāni oyladı
aşğar maħmūdını süyüp ir hubbīni süymedi
(5) avğa çıqqan hubbīge ülüş baħş qoymadı
sultān hubbī şikārdın qayıp kildi kiçqurun
(6) qoymağanğa baħşını boldı içdin ciger-ħün
on şığırını soyğan ħalq yayıp qoydı terisin
(7) 'anber ana terini tūde qıldı barısın
sultān hubbī terini yığıp aldı barını
(8) atasını aldığa alıp kildi barını
bir iş qılıñ cān babam ħalāyıqlar körsünler
(9) bu post alarge cān berin turup yüre bersünler
ħekim ħ'āce aydılar biz ħōd yegān imes-miz
(10) ħōş qudretiliq ? itken imes-miz
buyursañız bu işni biz ħarībler qılalı
(11) evvelgidik bu postke cānın yine bereli
sıçrap turup kildiler ħāvrānını aldılar

- 3a** (1) bismillāh dip postke bir ħāvrāna saldılar
ol ? tiriliben turdılar
(2) sultān hubbī velīni tabanıdın öptiler
ta'zīm qılıp şığırlar yıraq yıraq turdılar
(3) sultān hubbī ir velī bir dem sükūt turdılar
şığırlarge ol zamān bir bir ruħşat berdiler
(4) oğulını işige başın quyı saldılar
ħekim ħ'āce süleymān tefekkürde qaldılar
(5) 'arif bolduq biz ikev il ħalqını yığmas-mız
şāh çıqardıq biz ikev bir qazanğa sığmas-mız
(6) bu işni siz qıldıñız kiter yolğa süreli
siz turuñız cān babam biz ħarībler kiteli
(7) taqşır dıben ir hubbī yolğa revān boldılar
'anber ana keyinidin birge yüre berdiler
(8) ana birle ikevlen bir ħücrege bardılar
'anber ana ħücreni ağızın alıp turdılar
(9) cāndın artuq cān balam men ħücrege kireyin
namāzımını oquban bir ħudādın tileyin
(10) şubħ-ı şādıq bolğanda hubbī ħāyib bolupdur
ol ħücreni işigin açsalar libāsarı qalıpdur
(11) tapa almadı balasın alıp çıqtı libāsın
feryād urup yığladı ħudāyığa şenāsın

- 4a** (1) sultān hubbī vay balam ħam yemeqqa qoyup-sen
men şikeste ħarībni imdi ma'yüb qılıp-sen
(2) 'anber ana şul zamān feryād urup yığladı
qayda ħāyib bolup-sen hubbī balam āh didi
(3) ey ħudāyım ħudāyım nidür meniñ ħünāhım
imdi qayan barayın penā bergil ilāhım
(4) ħāyibdın nidā kildi sultān hubbī tirikdür
ħızr birle evliyā birge yürgen şerikdür

- (5) hîç evliyâ tapmadı uşbu dünya medârın
ğâyıbdın söz işitti könlü taptı qarârın
- (6) ğâyib bolğan hubbîni ‘âlem hâlqlar işitti
h‘âce aħmed süleymân kilsün diben çarlattı
- (7) bir çarladı kilmedi qol ayağın bağladı
‘âşiq yūsuf kildiler bir şıǵırge taqtılar
- (8) bir yılğaça taqşırın qulağığa tutmadı
selām berdi qul hekim büzrük ‘aleyk almadı
- (9) qılğan işi hekimni h‘âce aħmedge yaqmadı
çehâr tekbîr aytmadı qol ayağın işmedi
- (10) qara çekmen kiydürüp kündüz otun taşıttı
kiçesiğa köp hâlqın melâmetler işitti
- (11) bir yıldın soñ h‘âce aħmed çehâr tekbîr ayttılar
qol ayağın yeşiben günâhıdın öttiler

- 4b** (1) men ? öttüm günâhıñ bilgil hüdâ ötmedi
ustuh‘ân ve postıñdın hergiz çirkiñ kitmedi
(2) yüzüm çirkü boluptur sizge neçük qarayın
ayrılıp-men barımdın imdi qayda barayın
(3) köre bile haq işni özün bâtil qılıp-sen
seksan irni zulm birle özün qatıl qılıp-sen
(4) işitür-sen qatırını yoqı qalır tökülse
‘arıflerni köñlini tikip bolmas sökülse
(5) ir hubbîni izidin bolur irdi seksan ir
seksanısın qırıp imdi boldıñ qara yer
(6) ötkür iken süleymân bātımını qılıcı
qırıp coyıp çafsalar saña tıger bir uçı
(7) cānıñ alıp ketgüsi teniñ körde yatquçı
uluğ ummān deryāsı qırq yılğaça aqğusı
(8) ‘arıflıqını maqāmı tiriklikde hāk bolur
qırq yıldın soñ süleymân us‘uhānıñ pāk bolur
(9) ta‘yin qıldı h‘âce aħmed ayrılmastur imānıñ
tıñla anda barğanda hîç bolmasun gümānıñ
(10) ol vaqtıdın şul vaqtğaçā hubbî tirik ğâyıbdür
qul hekimni bilseñiz h‘âce aħmedge yanıpdur
(11) ‘arıflerni köñlide bilseñiz niler bar
ir hubbîni yād qılsañız ğâyib imes hāzır bar
- 5a** (1) ‘arif bolup barça hâlq dünyā yığıp bayıpdur
(2) bu dāstānı qul şerif barça hâlqığa yayıpdur
müşkül işler tüşgende her oquğangā yetipdür
oquğan ve işitken murādığa yetipdür tamām

Sonuç

Eski çağlarda Türkler, liderlerin ve yöneticilerin isimlerinden sonra “Ata” kelimesini kullanmışlar; Korkut Ata, Hâkim Ata, Beket Ata gibi. “Ata” kelimesi bulunan kutsal yer ve mekân adlarında evliyaların isimleri ile ilişkilidir. Bu evliyaların ruhlarının kutsallığının ve manevi değerinin bu mekânlara yansıdığı ve özdeştiği kabul edilmektedir. İslamiyet’i kabul ettikten sonra da ataların ruhundan medet umma inancına devam eden Orta Asya Türkleri için Ata kavramı bir sembol mahiyeti taşımaktadır diyebiliriz.

Kazakistan'ın Mangıstav bölgesinde bulunan türbelerin, yeraltı cami ve medreselerin başta Beket Ata, Şopan Ata, Koşgar Ata gibi evliyalar ve dervişlerin adıyla adlandırılması yukarıda bahsettiğimiz algıdan kaynaklanmaktadır. Bu mekânlar bölge halkı tarafından sıkça ziyaret edilen dinî mekânlardır.

Orta Asya'da ata, bab, hoca, işan kültürü, Anadolu'da baba, yatır, şeyh, evliya kültürü olarak şekil almıştır. Petrol, gaz ve uranyum gibi yeraltı zengin kaynakların yanı sıra uçsuz bucaksız Mangıstav çölü Beket Ata, Koşkar Ata, Şopan Ata gibi birçok evliyaları, ataların türbeleri, camileri ve medreseleri ile de manevi zenginliğe sahip bir bölgedir. Bu yeraltı maden kaynakları Kazakistan Devleti'nin belirli bir kısmına ekonomi güç kaynağı ise Yeseviye tarikatının dervişleri, şeyhleri ve hocalarının türbeleri, kerametleri ve menkabeleri Kazak halkıyla beraber bütün Türk Dünyası'nın dinî ve manevi güç kaynağıdır.

Çalışmamızın sonunda metnimizde yer alan ve bilinen Sultan Hubbi'nin inekleri diriltmesi, batmakta olan gemileri kurtarması, babasının farz namazlarını kılması için Kâbe'yi getirmesi gibi kerametleri dışında; onun yağmur, su ve denizin piri olduğu; denizde zor durumda kalan balıkçıların ve denizcilerin imdadına yetiştiği, deniz perisi ile evlendiği, çeşitli hastalıklara nefesi ve duasının derman olduğu gibi kerametlerinin Mangıstav bölgesinde günümüzde de bilindiğini tespit ettik. Nefesi ve duasının şifa gücü olduğu için de "Evliyaların Sultanı" lakabı verilmiştir. Yazılı menkıbelerinde Sultan Hubbi'nin bu kerametlerine rastlamamaktayız. Bu da zamanla hikâyeler ve menkıbelerin halk tarafından nasıl değiştirildiği ve eklemeler yapıldığını göstermektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi muhtevası, hacmi bakımından diğer yazmalar ile çok benzerlik gösterse de Kazakistan nüshasının dil özellikleri bakımından Kazak Türkçesinin $y > c$ değişimi, *Amuderya* nehri yerine *Umman* denizinin kullanılması gibi farkların olduğunu ancak bu özelliklerin tamamının ayrıntılı bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkacağını düşünüyoruz. Mangıstav bölgesinde halk inancı, Yesevi şeyhlerinin türbeleri, menkıbeleri ve yazmaları ile ilgili yeterince bilimsel araştırma yapılmadığı fark edilmiştir.

Halk arasında olup da birçok araştırmacı ve uzmanların ilgisini çekebilecek sözlü kültür miraslarımızdan dinî, tasavvufî destanlar ve Yesevilik şeyhleri menkıbelerinin araştırılması; Türk Dünyası'nın geniş coğrafyasında dil, inanç ve kültür bütünlüğünü korumakla beraber; bölgenin dili, tarihi, edebiyatı, sosyal yapı özellikleri, medeniyeti, din ve sufilik geleneğine de ışık tutacağına inanıyoruz.

Kaynaklar/References

- Abilkasimov, Babaş - Bizakov S., Jünisbekov Alimnhan, Malbakov M, Konıratbayeva J, Nakısbekov O, *Kazak Adebıy Tılinin Sözdıgi*, Almatı: Til Bilimi İnstitutı, 2011.
- Ak, Muammer. "Türk Halk Dindarlığı ve Evliya İnancı: Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velı Araştırmaları Dergisi* 86/2 (Haziran 2018), 95-110. 10.31624/tkhubd.2018.5
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevi". *İslam Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ocak 2022 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi> Cilt 2, Sayfa 159-161.
- Gadji-Ali - Lineviç İ., P. - Şanayev D. - Amirov M. - Amirov G.-M.. Predaniya Adayevtsev o Svyatıh, Sektıy Hanafiye, Jivşih i Umerşih na Mangışlak, *Sbornik Svedeniı o Kavkazskih Gortsah: İzdavaemy s Soızvoleniya Yevı İmperatorskovo Vısoçestva Glavnokomanduyuşevo Kavkazskoy Armıyey pri Kavkazskom Gorskom Upravlenii* 7, (1873).

- Gülerer, Salih. “Türk Kültüründe Menâkıbnameler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”. *Tarih Okulu Dergisi* (TOD) 2013/16 (Aralık 2013), 233-262. <https://doi.org/10.14225/Joh383>
- Günay, Ünver. “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (Aralık 2003), 5-36.
- Kamalova, Feride Bolatqızı - Bermahanov, Onğar Bermahanulı. “Mañğıstav Jerindegi Kiyeli Orındarğa Dintanulıq jane Madeniyettanulıq taldau”. *Filosofiya Seriyası, Habarşı (Madeniyettanu Seriyası, Sayasattanu Seriyası)* 1/63 (Bahar 2018), 150-158.
- Kamalova, Feride Bolatqızı. *Kazakstanniñ Kiyeli Jerleri: Dintanulıq Taldau*. Almatı: Al-Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Dintanu, Doktora Tezi, 2020.
- Kalmenov, Murat - Köşbayulı Otınşı. *Mangıstav Jerastı Meşitteri*. Almatı: Orhon Baspa Üyi, 2009.
- Kaya, Önal. “Kul Şerif’in İr Hubbi Destanı”. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Bahar 2000), 135-185.
- Kondıbay, Serikbol. *Mangıstav Geografyası Mangıstav men Üstirtin Kiyeli Orındarı*. Almatı: Ans, 2008.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Köşbayulı, Otınşı. *Jumbak Jaylap Anız Örgen Mangıstav*. Almatı: Üş Kıyan, 2005.
- Lomakin, Nikolay Pavloviç. “Desyet’ let v Zakaspiyskom Kraye 1870-1880”. *Voenno-İstoriçeskiy Vestnik* 1/2, (1911), 3-44.
- Lüthi, Max. “Masalın; Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”. Çev. Sevengül Karasubaşı, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 4/25 (Bahar 1995), 66-68.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Sızdıkova, Rabiğa. *Sözder Söyleydi*. Almatı: Yel – Şejire, 2014.
- Şahin, Haşim. “Menâkıbnâme”. *İslam Ansiklopedisi*. Erişim 9 Nisan 2022 <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/29/C29009414.pdf> Cilt 29, Sayfa 112-114.
- Taşğın, Ahmet. “Menkıbelerin Kurduğu Zaman ve Mekân Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Örneği”. *Uluslararası “İpek Yolunda Türk Dünyası Ortak Kültür Mirası” Bilgi Şöleni (03-06 Ekim 2013)*. Ed. Fahri Atasoy. 267-272. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2014.
- Taşğın, Ahmet. *Horasan’dan Balkanlara Ulaşan Eren Koyun Baba ve Menakıbu*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Taşğın, Ahmet – Atay, Öner. “Hazreti Şah’ın Avazı Turna Derler Bir Kuştadır”. Hacı Bektaş Velayetnamesi’nde Turna ve Turna İlahisi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 92 (Aralık 2019), 83-100.
- Tosun, Necdet. “Çağatayca Yazılmış Menâkıbnâmeler”. *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, (05-06 Ekim 2012)* ed. Yalçın Yaman 438-454. İzmir: Sütun Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. “Yesevilik Araştırmaları için Bazı Mühim Kaynak Eserler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (Aralık 2017), 83-105.
- Tosun, Necdet. “İslâm Dünyasında Sonraki Nesillerin Gözünde Hoca Bahâeddin Nakşband”. *Proceedings of the International Conference Dedicated to the Memory of Academician Ubaydulla Karimov New Perspectives for the Study of Islamic Culture, History and Art in Uzbekistan, (Mayıs 2021)* ed. Prof. Mahmud Erol Kılıç - Prof. Bakhrom Abdukhalimov 579-590. İstanbul: Optimum Basım, 2021.
- Yardımlı, Emine Seval. *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler için Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

İnternet Kaynakları

زندگانی سلطان حبیبی خواجه بن حکیم سلیمان آتای باقیرغانی/ مزار حبیبی خواجه در حد فاصل "جنگل گلستان و منطقه گلیداغ". turkmentalk. Erişim 17 Kasım 2021. <https://turkmentalk.wordpress.com/2016/02/06/>

Ek-1: Almatı (Kazakistan) nüshasının ilk sayfası

